

НАУКОВІ ДИСКУСІЇ

УДК 330.341.1+330.342

В. М. ТАРАСЕВИЧ,
професор, доктор економічних наук,
завкафедрою Національної металургійної академії України
(Дніпропетровськ)

ПРО ДЕРЖАВНО-КАПІТАЛІСТИЧНУ ОБУМОВЛЕНІСТЬ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ *

Розглянуто державно-капіталістичні передумови інноваційного розвитку національної економіки. Обґрунтовано поступально-циклічний характер еволюції держкапіталізму та його провідну роль у модернізації економіки і реалізації стратегічних інновацій. Увагу акцентовано на антиінноваційності змішаного приватнокапіталістичного владно-власницького привласнення в умовах маргіналізації держкапіталізму. Позначено деякі напрями та заходи щодо інноваційно та соціально орієнтованої держкапіталізації національної економіки.

Ключові слова: інноваційний розвиток, державний капіталізм, мережа привласнення, еліпс привласнення, приватнокапіталістичне владно-власницьке привласнення, інноваційно орієнтована держкапіталізація.

V. M. TARASEVYCH,
Professor, Doctor of Econ. Sci.,
Head of the Chair of Political Economy, National Metallurgical Academy of Ukraine
(Dnipropetrovs'k)

ABOUT THE STATE-CAPITALISM CONDITIONALITY OF THE INNOVATIVE DEVELOPMENT OF A NATIONAL ECONOMY

The state-capitalist preconditions of innovative development of a national economy are described. The forward-cyclic character of the evolution of a state capitalism and its principal role in the modernization of an economy and the realization of strategic innovations are substantiated. The attention is concentrated on antiinnovation features of the mixed private capitalist power-ownership appropriation under conditions of a marginal state capitalism. Some directions to and measures aimed at the innovatively and socially oriented state capitalization of the national economy are indicated.

Keywords: innovation development, state capitalism, appropriation net, appropriation ellipse, private capitalist power-ownership appropriation, innovatively oriented state capitalization.

Підписання та неминуча імплементація Угоди про асоціацію між Україною та ЄС загострюють проблему *стратегічного вибору моделі європейського майбут-*

Тарасевич Віктор Миколайович (Tarasevych Viktor Mykolaiovych) – e-mail – v_tarasevich@list.ru.

* Матеріал публікується у порядку дискусії, започаткованої академіком НАН України В.М. Гейцем статтею "Інституційна обумовленість інноваційних процесів у промисловому розвитку України" // Економіка України. – 2014. – № 12. – С. 4–19.

нього України: або вона наблизиться до розвинутого центру, або поповнить ряди європейської напівпериферії чи периферії. Оскільки двадцятирічна інноваційна динаміка національної економіки, насамперед обробної промисловості, не надає оптимізму, очевидними й безперечними є імперативи рішучих дій, які здатні переломити негативний тренд і забезпечити її випереджальний інноваційний розвиток. У цьому зв'язку програмна фундаментальна стаття В.М. Гейця [1] має не тільки політико-економічне значення, але й суспільне, загальнонаціональне. Вона переконує в головному: інноваційний прорив неможливий зусиллями лише політичних та економічних суб'єктів, він повинен стати справою кожного громадянина, патріота.

Важко заперечувати ретельно продумані теоретичні положення, обгрунтовані практичні пропозиції та рекомендації, що містяться у згаданій статті. Тому продуктивніше розширити поле дискусії, залучити до неї проблематику *соціально-економічних підстав* української кризи і явних інноваційних провалів. “Магія власності перетворює пісок на золото”, – писав Дж. Уокер. Але та сама магія може зробити золото прахом. Усе залежить від самого “мага”. Чому в національній системі привласнення домінує не проінноваційна, а антиінноваційна складова? Чи є виправданими сподівання більшості українців на державу – ефективного власника, інноватора, гаранта справедливості та благополуччя? Чи не є *держкапіталізація* національної економіки необхідною проінноваційною альтернативою прогресуючої *олігархізації*? Пошуку відповідей на ці запитання присвячена дана стаття. В її першій частині увагу акцентовано на історичній еволюції та сучасних реаліях держкапіталізму; у другій – представлено теоретико-прикладні положення, які необхідні для наукового аналізу зазначених реалій; у третій – викладено результати вивчення сучасного стану національної системи привласнення; у четвертій – напрями та можливі заходи щодо її держкапіталістичної трансформації.

Ретроспектива

Якщо не покидати предметний та категоріальний простір тих економічних вчень, у дослідницьку проблематику яких входить держкапіталізм, то слід визнати його реальне існування там і остільки, де і оскільки співіснують і взаємодіють капіталістичне товарне виробництво і держава *. У кожну капіталістичну епоху, чи то первісне нагромадження капіталу, вільна конкуренція, монополістичний і державно-монополістичний капіталізм, сучасна капіталістична транснаціоналізація та глобалізація, держкапіталізм знаходить нові якості та не забуває про раніше придбані.

На відомому етапі *первісного нагромадження капіталу* буржуазія зневірилася в антиінноваційній феодальній державі, що виявилася нездатною задовольнити навіть її мінімальні вимоги – ліквідувати монополіні права гільдій і цехів, надмірну регламентацію ремесла й торгівлі. До того ж вона не могла миритися з привласненням бездіяльною аристократією величезних багатств нових іноземних володінь. Діючи у згоді з історією, буржуазія захопила політичну владу та розпочала активно використовувати у своїх інтересах державну “машину”, в тому числі її феодальні й абсолютистські “механізми”. В умовах відносного дефіциту приватнокапіталістичного накопичення державі було доручено роль провідного капіталіста – стратегічного інноватора. Держава-капіталіст розгорнула масштабне будівництво великих заводів,

* “Державний капітал є в наявності – в тій чи іншій формі, тією чи іншою мірою – всюди, де є елементи вільної торгівлі і капіталізму взагалі” [2, с. 203].

фабрик, інфраструктурних об'єктів, налагодила їх роботу та більшість з них передала (безоплатно або з викупом) у приватну власність; щедро субсидувала землю, кріпаками, фінансовими ресурсами дрібних і середніх буржуа, яких зобов'язала розвивати пріоритетні галузі та виробництва. У законодавчому порядку заборонялися коаліції, обмежувалися права жебраків, відкривалися робітні будинки, регулювалася величина заробітної плати. Таким чином, армія найманої праці формувалася і виконувала волю буржуазних "командирів". Військова міць держави використовувалася для захоплення та практично неприкритого пограбування колоній.

У першій третині XIX ст. в найбільших європейських країнах буржуазія зайняла міцні позиції — її сукупні активи стали порівнянними з державними, а обсяги капіталізованого прибутку — з обсягами держінвестицій. *Вільна конкуренція*, торгівля та підприємництво — мрія перших буржуа — перемагали та домінували. Але їхні нащадки не тільки не відмовлялися від уже звичних послуг держави, модернізуючи їх згідно з обставинами, але й зі знанням справжнього стану речей винаходили нові та добре забуті старі, вигідні насамперед для себе. Зокрема, йдеться про акціонерне та кредитне законодавство; приватизацію найприбутковіших об'єктів держвласності; утвердження (становлення) держбанків з метою пільгового кредитування приватного підприємництва; масштабні податкові пільги; організацію державних монополій на виробництво та збут деяких споживчих товарів (тютюну, спирту та ін.), покликаних поповнювати державну казну, яку перманентно спустошують політичні переможці.

Абсолютне панування вільної конкуренції виявилось нетривалим (не більше півстоліття), а вивільнений нею інноваційний потенціал — недостатнім. Ідеал змеркнув перед корисливим інтересом. Уже під час світової економічної кризи 1870-х років національна буржуазія закликала державу до захисту свого бізнесу від іноземної конкуренції. Здавалося б, забутий з часів меркантилізму протекціонізм знову стає прапором економічної політики європейських держав і США. Але для більшості буржуа результати його послідовної реалізації виявилися і несподіваними, і неприємними. Відносно обмежений ринковий простір став одним з каталізаторів об'єктивних процесів концентрації виробництва і капіталу, породження конкуренцією оліго- і монополій. Між нечисленною великою та масовою дрібною буржуазією розверзлася важкопереборна прірва. Новим умовам протистояння національних загонів буржуазії між собою, великої та дрібної буржуазії, буржуазії та найманих працівників, а також відомої пробуржуазної ангажованості держави та її слабкості як представника суспільства в цілому повною мірою відповідали світові катаклізми першої половини XX ст. і формування особливих національних моделей *монополістичного та державно-монополістичного капіталізму* *.

Незважаючи на відмінності, їх об'єднують базові держкапіталістичні риси. Тому аж ніяк не є випадковою однотипність конкретних механізмів, форм та інструментів їх реалізації. Так, привертають до себе увагу існуючі донині різні форми поєднання економічної потужності великої буржуазії та політичної, військової могутності держави: фінансово-політична олігархія **, особиста унія

---

* У цьому контексті результатом революційних подій та громадянської війни в Росії початку XX ст. стало затвердження особливого тотального держкапіталізму радянського типу, загальної державної монополії, обтяженої феодальною спадщиною і доповненої елементами соціалізації та приватнокапіталістичного привласнення.

** Фінансовий капітал як синергія взаємодії промислового та банківського капіталів знаходить вірних слуг серед не тільки капіталістів-бізнесменів, але й політиків і чиновників.

бізнесменів і політиків, чиновників, лобювання, логроллінг тощо. Як кажуть: “Рука руку мие”. Удосконалюється інструментарій держпідтримки великого капіталу, насамперед, державна контрактна система, держзамовлення і держгарантії, цільові держвидатки, в тому числі в порядку бюджетно-дефіцитного фінансування, покликані забезпечувати стійкий ринок збуту для оліго- і монополій та економію їх витрат на вельми дорогі інновації. Затверджується практика податкових пільг, прискореної амортизації, різних методів прихованого субсидування великого бізнесу. Уся складна система державного регулювання економіки, насамперед фінансового, грошово-кредитного та антициклічного, вибудовується і налаштовується за камертоном інтересів великої буржуазії.

Але остання вже навчена гірким досвідом і аж ніяк не зацікавлена в антагонізації суперечностей з дрібною і середньою буржуазією, робочим класом, в економічній та соціально-політичній нестабільності. Їй потрібні кваліфіковані вчені, “білі й сині комірці”, а також досить заможні споживачі продукції її підприємств. До того ж вона не може не реагувати на демонстраційні ефекти соціальних реформ у соціалістичному “таборі”, посилюваний внутрішній тиск не тільки нижчих, але й середніх верств. Держава як і сукупний капіталіст, і представник народу, і центр узгодження інтересів різних соціальних верств, політичних сил та економічних суб’єктів отримує карт-бланш на активні дії. Так виникає і утверджується славнозвісна *соціальна держава*, “держава добробуту” з розвинутою системою соціально-економічного прогнозування, програмування та індикативного планування, ефективним антимонопольним регулюванням і дуже сприятливим для інновацій бізнес-кліматом, розгалуженою мережею соціальних гарантій, державним фінансуванням науки, освіти, охорони здоров’я, культури, міцним середнім класом, конкурентоспроможною та динамічною економікою, мирним і відносно безболісним поділом ринків між ТНК, що розвиваються в рамках міжнародних інтеграційних угруповань.

Щоб упоратися з настільки масштабними завданнями, держава повинна була володіти відповідними ресурсами і відносно незалежними від приватних фірм і домашніх господарств джерелами доходів. Тому цілком логічними, на нашу думку, є її безуспішні зусилля щодо значного збільшення частки ВВП, яка перерозподіляється через державний бюджет, питомої ваги споживчих витрат у ВВП, частина яких набирає форми інноваційних інвестицій у людський капітал, а також розширення державного сектору, в тому числі за рахунок держінвестицій в капіталомісткі об’єкти, активізації інноваційного державного підприємництва, утворення державно-приватних підприємств.

“Держава добробуту” цілком відповідала умовам пізнього індустріалізму, але виявилася досить уразливою до викликів визрілого в її лоні постіндустріалізму. Пояснення кризи соціальної держави причинами постіндустріальної властивості є недостатнім. Важливу роль відіграли й очевидні переваги соціалізованого держкапіталізму країн “золотого мільярда” порівняно з держкапіталізмом радянського типу, який, урешті-решт, програв інноваційну “гонку” першому. Реакція великої буржуазії на наростання вказаних переваг була цілком передбачуваною: агресивна капіталізація, зниження темпів соціалізації та інноваціалізації економіки і суспільства. Розпад соціалістичної системи та СРСР став вагомим приводом для призупинення соціалізації. Безумовного пріоритету набули інші завдання. Одна шоста частина суші була відкрита для експансії *транснаціонального капіталу*, і своєї чинності набрала епоха *капіталістичної глобалізації*.

Здавалося б, у цих умовах державний "простір" повинен стискатися на кшталт шагренової шкіри, а держкапіталізм несумісний з "кінцем історії" (Ф. Фукуяма) та остаточною перемогою неоконсерватизму і неолібералізму. Справді, хіба не про "відхід держави" свідчить зростання кількості ТНК, річні обсяги продажів яких перевищують ВВП багатьох країн; передача ключових державних повноважень на наднаціональний рівень в ЄС (наприклад, виняткові кредитно-грошові права ЄЦБ); широкомасштабна приватизація; дерегулювання ринків, насамперед фінансових; відносне скорочення соціальних видатків; ряд інших заходів, добре відомих з практики "рейганоміки" і "тетчеризму", а також воістину "героїчні" зусилля держав нових незалежних країн з "вивільнення ринкових сил". Про згубні наслідки тотальної деєтатизації економік цих країн написано вже чимало, але тема, як і раніше, є актуальною. До її держкапіталістичного аспекту ми ще повернемося. Відносно ж економік розвинутих держав (США, ФРН, Японії та ін.) та країн, що динамічно розвиваються (Бразилії, Індії, Китаю, Мексики, Сінгапуру та ін.), картина видається не такою однозначною.

По-перше, навіть у вельми успішні роки до новітньої кризи держава не здала в архів жодної з апробованих раніше форм, методів та інструментів впливу на економіку. Варіювали їх якісні та кількісні характеристики, але набір, склад аж ніяк не збідніли. Так, практично не зменшилася частка ВВП, що перерозподіляється через держбюджет; політика ЄЦБ цілком відповідала державним інтересам ФРН і Франції — лідерів ЄС; субститутами передачі значної частини державних активів у приватні руки стали нові, гнучкі форми державного контролю та управління ("золота акція", сертифікати участі в інвестиціях, значне представництво в керівних органах корпорацій, особливі права держави-міноритарія тощо); з ряду позицій було посилено антимонопольне законодавство; скорочення "патерналістської" складової соціальних видатків супроводжувалося зростанням їх "профілактичної" і активістської складових.

По-друге, заходи правих урядів з витіснення держави з економіки не позбавлені підстав. Бюрократизм, зволікання, дублювання функцій, економічна безвідповідальність, корупція — перелік "гріхів" навіть найдемократичнішої держави може бути продовжений. Але саме "витіснена" держава виявилася не здатною передбачити і запобігти катастрофі на ринку деривативів, протистояти надмірному іпотечному та споживчому кредитуванню і перегріву економіки, сконцентрувати необхідні ресурси на прискореному розвитку виробництв VI технологічного укладу, довести їх до привабливого для приватного бізнесу рівня прибутковості й таким чином максимально скоротити неминучу технологічну паузу і переорієнтувати підприємницьку активність і ресурси з фінансового в реальний сектор економіки, вжити інших попереджувальних проінноваційних заходів. Цілком очевидно, що "надлишок" держави співіснує з його "дефіцитом". У цьому феномені потрібно ретельно розбиратися, а не постулювати "презумпцію винності" держави.

По-третє, в період новітньої кризи держава була мобілізована в повному сенсі цього слова, і в антикризових "боях" знайшлося місце для більшості "зброї", накопиченої за майже 200-річну історію "антикризових воєн". У цьому розумінні новітня криза не стала унікальною. Її справжня новизна полягає в тому, що держава і держкапіталізм знадобилися для боротьби з кризою глобального, транснаціонального капіталізму, поза- і наддержавного за своїми амбіціями та потенціалом. Стало цілком очевидним, що глобальний капітал не літає в міжсвітових просто-

рах, подібно богам Епікура, а в обов'язковому порядку перебуває в якій-небудь (будь-яких) країні (країнах) (навіть у режимі on-line), певною мірою взаємодіє з її (їх) економікою (економіками) і державою (державами).

Відносно несподіваними стали рішучі й досить успішні дії деяких країн, які активно розвиваються, насамперед, Бразилії, Індії та Китаю, з протистояння спробам розвинутого центру на чолі зі США “делегувати” свої “кризові проблеми” на периферію і за допомогою міжнародних фінансових механізмів (“пилососів” і “насосів”) отримати такі необхідні в умовах кризи ресурси, головним чином “благодійні”.

До явного незадоволення прихильників ортодоксії вельми впливовий британський тижневик “The Economist” без натяків називає одну із своїх спеціальних доповідей “State Capitalism” (“Державний капіталізм”) і констатує *експансію держкапіталізму*, який оперує витонченим інструментарієм і має намір з'єднати переваги держави і капіталізму [3]. Наступ держкапіталізму є дуже вражаючим і переконливим. У його авангарді – нові державні підприємства (SOE), підприємства з державною підтримкою (SSE) – так звані національні чемпіони, потужні державні холдинги, міноритарні пакети акцій під управлінням держави (SONC), частково приватизовані підприємства (PPF), державні банки розвитку, суверенні фонди добробуту (SWF), що об'єднують фонди заощаджень і розвитку. Потужні держкомпанії стають глобальними лідерами. Так, за даними ЮНКТАД, “батьківщиною” 285 з 653 (майже 44%) найбільших *державних* ТНК є економічно розвинуті країни, головним чином, європейські – Данія, Франція, Норвегія, Фінляндія, Німеччина, Швеція. У списку 50 найбільших компаній, що публікується газетою “Times”, ще у 2004 р. держкомпанії були відсутні, а у 2011 р. їх налічувалося вже 11. За рівнем капіталізації вони зайняли провідні позиції: 2-ге місце – “Petro China”, 4-те – “Industrial & Commercial Bank of China”, 5-те – “Petrobras” (Бразилія), 7-ме – “China Construction Bank”. Мексиканська “Семех” стала 3-ю у світі цементною компанією. У списку 20 провідних глобальних компаній, за версією журналу “Forbes”, у 2008 р. не було жодної державної, а у 2012 р. їх стало 6 [4, с. 1–2, 12–13; 5].

Зазначений прорив був би неможливим, якби держава не “фабрикувала фабрикантів” (К. Маркс) у масовому порядку в межах національної економіки. Так, на держпідприємствах (з мажоритарною і міноритарною участю держави) економічно розвинутих країн виробляється значна і досить стабільна частка ВВП: в Австрії – 27%, Великобританії, Голландії – 36, Данії – 37, Іспанії – 38, Італії – 24, Франції – 33, ФРН – 54%. Китайська держава є найбільшим акціонером близько 150 провідних національних корпорацій і, як і раніше, управляє тисячами підприємств; у Сінгапурі держава – власник пакетів акцій компаній, сукупний обсяг продажів яких становить близько 60% ВВП країни; 80% капіталізації фондового ринку Китаю, 60% – Росії, 40% – Бразилії належать корпораціям з мажоритарною або міноритарною участю держави [4, с. 1, 2, 4, 5; 5, с. 6].

Поряд з використанням досвіду зміцнення економічного суверенітету країн, що звільнилися від колоніальної залежності в першій половині минулого століття *, уряди країн, які активно розвиваються, успішно освоюють нові для себе

* Зокрема, йдеться про рішучу підтримку національного та обмеження експансії іноземного капіталів, формування потужного держсектору з метою мобілізації внутрішніх ресурсів та подолання колоніально-сировинної структури економіки, посилення загальнонаціональної складової державного економічного регулювання.

форми держкапіталізму: регулювання злиттів і поглинань з метою "вирощування" національних чемпіонів, фінансовий вплив на політику корпорацій з міноритарною державною участю за допомогою державних банків (фондів) розвитку, використання інструментів "нового державного управління". Так, відповідно до останнього, для нових держпідприємств характерними є: котирування акцій на фондових біржах з метою ринкового контролю якості менеджменту, набір персоналу з провідних приватних компаній, обмеження на пряме і непряме державне субсидування, незалежність членів ради директорів, міжнародний аудит тощо [4, с. 18, 33; 5, с. 5–10].

Історичні факти свідчать, що в умовах кризи і депресії державна активність відносно зростає, а в умовах піднесення — падає. Але не менш переконливою є емпірична правильність поступового зростання кумулятивного ефекту етатизації економіки в тривалому історичному періоді. Таким чином, не позбавлений історичних підстав висновок про *поступально-циклічний характер еволюції держкапіталізму*.

З її сучасною підвищувальною фазою явно дисонує економічна ситуація в Росії і, особливо, в Україні. Після відчутного падіння ВВП і промислового виробництва в кризовому 2009 р. на самому початку 2010 р. уряд РФ ініціював "нову приватизацію", спрямовану, зокрема, на істотне розширення переліку секторів (галузей) економіки, підприємства яких переходять у власність ряду найбільших бюджетоутворюючих компаній, залучення позабюджетних інвестицій у розвиток приватизованих підприємств [5, с. 15]. "Відхід" держави здійснюється за апробованою схемою: державні органи управління перетворюються в агентства, агентства — в державні унітарні підприємства, потім останні акціонуються, наступний крок — приватизація пакетів акцій, які належать державі, а також додаткова емісія акцій з метою "витіснення" держави. Її невелика частка зберігається, головним чином, з метою реалізації можливостей бюджетного фінансування та страхування підприємницьких ризиків бюджетними коштами. Юридичний статус держустанов і організацій перманентно трансформується в напрямі зниження рівня реалізації функцій держави як власника. При цьому, як і раніше, відсутнє законодавство, яке б регулювало управління держвласністю, в тому числі через пакети акцій держави в акціонерних товариствах [6, с. 31, 32, 44–45]. Очевидно, зазначені обставини відіграли свою роль у сповільненні темпів економічного зростання у 2014 р.

Масштаби державного антикризового активізму в Україні поступаються російським. Докризового рівня ВВП і промислового виробництва не досягнуто, насамперед, через слабкість і неефективність держави. Глибина та масштаби української приватизації перевищують російські. Приватизовано практично всі ефективні підприємства і значну частину стратегічних об'єктів. Якщо в Росії боротьба сил "націоналізації" і "приватизації" держави відбувається із мінливим успіхом, то в Україні держава переважно "є приватизованою" в тому сенсі, що її рішення і дії значною мірою відповідають інтересам великої олігархічної буржуазії, яка, на жаль, не володіє талантами бачення стратегічних перспектив країни та здійснення великих інноваційних проектів *загальнонаціональної значущості* *. Як справед-

---

* Було б некоректним заперечувати наявність точкових інновацій на мікрорівні національної економіки. Проте їх лівова частка є далекою від відповідності імперативам стратегічно значущого VI технологічного укладу.

ливо зазначає В.М. Геєць, саме олігархізація стала основним фактором нинішньої кризи [1, с. 6].

Таким чином, історичний досвід говорить про те, що оптимальна держкапіталізація економіки є необхідною умовою стратегічних інновацій, що забезпечують прогресивну зміну технологічних укладів. Водночас абсолютізація економічного етатизму та (або) монополізації економіки і політики здатна спричинити застій і деградацію. Але пошук проінноваційної соціально-економічної багатокладності, так само, як і ролі держкапіталізму, не може обмежуватися викладом економічної історії та емпірії. Необхідними є відповідні *теоретичні* дослідження.

До теорії держкапіталізму. Про мережу та еліпси привласнення

Не можна нехтувати критичним аналізом наявних у літературі трактувань державного капіталізму (далі – ДК). Наприклад, твердження про пряме підпорядкування державою певних капіталістичних підприємств як якісну ознаку ДК [7, с. 84] вимагає, насамперед, конкретизації. Про яку державу йдеться? Що означає концепт “пряме підпорядкування”? У чому це підпорядкування виражається? Очевидно, зазначений концепт потребує “перекладу” мовою фундаментальної економічної науки. У трактуванні ДК як з’єднання “капіталістичних монополій та апарату буржуазної держави для вилучення високих прибутків, збереження влади і гніту монополій” [8, с. 345] ДК неправомірно ототожнюється з одним з його історичних типів – державно-монополістичним капіталізмом (ДМК). ДК дійсно передбачає “участь держави в капіталістичних формах господарства” [9, с. 96]. Але, *по-перше*, тут акцентований лише *організаційно-економічний* аспект ДК. Тим часом, капіталістичні форми господарства можуть вельми успішно слугувати реалізації аж ніяк не капіталістичного *соціально-економічного* змісту. *По-друге*, про яку саме участь держави йдеться? Скажімо, якщо держава наповнює капіталістичні форми господарства некапіталістичним змістом, чи є правомірним віднесення такої участі за класом ДК? Риторичне запитання. На наш погляд, викладене свідчить, насамперед, про доцільність розрізнення, хоча б у першому наближенні, *вужького і широкого* сенсів ДК.

Вужький сенс передбачає акцент на “чистому” капіталізмі, абстрагування від усіх некапіталістичних відносин, аналіз не тільки економіки, але й держави, суспільства, усіх атрибутів привласнення як виключно капіталістичних. За таких передумов “чистий” держкапіталізм постає складною системою, що сама розвивається, капіталістичних відносин абсолютно домінуючої капіталістичної держави і капіталістичних акторів (субакторів) *, ядром якої є підсистема капіталістичних відносин державного привласнення. Очевидно, субстанцією останньої виступає сплав, синергетична єдність капіталістичного виду і державної форми при-

* Як відомо, у фундаментальній економічній науці є прийнятим чітке розмежування економічного суб’єкта та об’єкта. Не ставлячи під сумнів його значущість, слід визнати, що воно не враховує принципово важливого пласта сучасних реалій – впливу економічного суб’єкта на самого себе, зокрема, привласнення ним своїх сутнісних сил. Це означає, що діюча в економіці сучасна людина об’єднує в собі сутнісні якості суб’єкта і об’єкта, отже, є економічним актором.

Той чи інший актор, як правило, агрегований (наприклад, власник). Оскільки в науці прийнято оперувати не тільки агрегатами, але й їх складовими, поряд з актором у поле дослідницької уваги неминуче потрапляють і субактори (наприклад, приватний власник, колективний власник тощо).

власнення. У категоріях соціально-економічних укладів ідеться про абсолютне панування в економіці державно-капіталістичного укладу.

Глибоке розуміння ДК у *широкому сенсі* навряд чи є можливим поза багатоплановим *суспільним* і *універсумним* контекстом. Обмежимося *соціально-економічними* аспектами. Дещо спрощуючи, можна назвати будь-який капіталізм *державним* у тому сенсі, що його актори представлені й у державі (гілках державної влади, держустановах тощо), і в інших соціально-економічних укладах — патріархальному, дрібнотоварному, владно-власницькому, приватнокапіталістичному, колективному та посткапіталістичному (соціалістичному). Однак навряд чи наведені трактування можуть вважатися достатніми. Справа не тільки в тому, що ряд понять вимагає додаткових пояснень (наприклад, актор і субактор), — необхідно звернутися до "*анатомії*" привласнення.

Сучасне привласнення являє собою *систему мережевого типу* і демонструє *поліатрибутивність* — поліакторність, поліоб'єктність, поліформізм і поліелементність. Існуюча в літературі думка про *суб'єктність* привласнення не враховує принципової обставини — кордон між суб'єктом і об'єктом привласнення стає дедалі умовнішим і невловимішим, тому на авансцені привласнення домінує актор. Цілком відповідають реаліям *поліакторність*, а також розрізнення простих і складних *акторів привласнення*. *Простий* актор — це індивідуум, група, колектив, який є актором якого-небудь одного типу, виду, форми привласнення, як правило, одного об'єкта. *Складний* актор — це індивідуум, група, колектив, які концентрують у собі більше однієї соціальної ролі (функції, статусу) і є акторами різних форм привласнення різних об'єктів (різних частин одного об'єкта) одночасно.

Поліоб'єктність привласнення передбачає не просто наявність багатьох об'єктів привласнення. *По-перше*, один актор може привласнювати декілька різних об'єктів. *По-друге*, один об'єкт може привласнюватися декількома акторами. У цьому випадку він постає у різних іпостасях: або "копіюється", що характерно, наприклад, для інститутів, або в ньому виокремлюються різні складові (наприклад, різні ділянки землі). *По-третє*, різні об'єкти можуть бути фігурантами якоїсь однієї форми привласнення (наприклад, колективно-індивідуумне привласнення землі та протоінститутів у родовій громаді). *По-четверте*, один об'єкт може бути фігурантом різних форм привласнення. У цьому випадку в ньому виокремлюються різні складові.

Поліформізм охоплює не тільки традиційні *відсуб'єктні* типи, види і форми привласнення (в категоріях даної роботи — *відакторні*), які виокремлюються залежно від якісних характеристик суб'єкта (актора), але також відоб'єктні та змішані — відакторно-відоб'єктні *. Надалі ми обмежимося розглядом відакторного привласнення.

Поліелементність привласнення припускає розрізнення розпорядження (Р) **, володіння (Вол), користування (К), одержання доходу (Д), управління (У), імуніте-

* Критеріями виокремлення відоб'єктних типів, видів і форм привласнення є якісні характеристики об'єкта. Так, досить визначеними є опредметнений (матеріальний) і олюднений (нематеріальний) відоб'єктні типи привласнення. У сучасній фундаментальній економічній науці найбільш досліджуваним відоб'єктним видом привласнення є інтелектуальний у його різних формах, причому в ряді його акторів представлено й державу. Найменш розробленими є критерії розмежування відакторно-відоб'єктних типів, видів і форм привласнення. Як правило, у цій якості використовується спосіб поєднання працівника із засобами виробництва.

** Тут і далі в дужках подано аббревіатури основних понять, які буде використано на рисунку 2.

ту від експропріації (ІЕ), заборони шкідливого використання (ЗШВ) та інших елементів, політико-правовими формами яких є відомі з неоінституціональної теорії права власності.

Взаємозв'язки акторів, об'єктів, форм та елементів привласнення* утворюють своєрідну *мережу привласнення*, змістом якої є різноманіття його *варіантів*. На рисунку 1 показано лише деякі з них. Так, простий актор i є актором k -го елементу j -ї форми привласнення об'єкта L (цей варіант привласнення позначено жирною лінією). Складний актор 3 є актором 1-го, 2-го і 3-го елементів 1-ї, 2-ї та 3-ї форм привласнення 1-го, 2-го і 3-го об'єктів (тонка лінія). Об'єкт u – фігурант 2-го, 3-го і X -го елементів 3-ї, j -ї та m -ї форм привласнення акторами 1, 2 і 3 (пунктир).

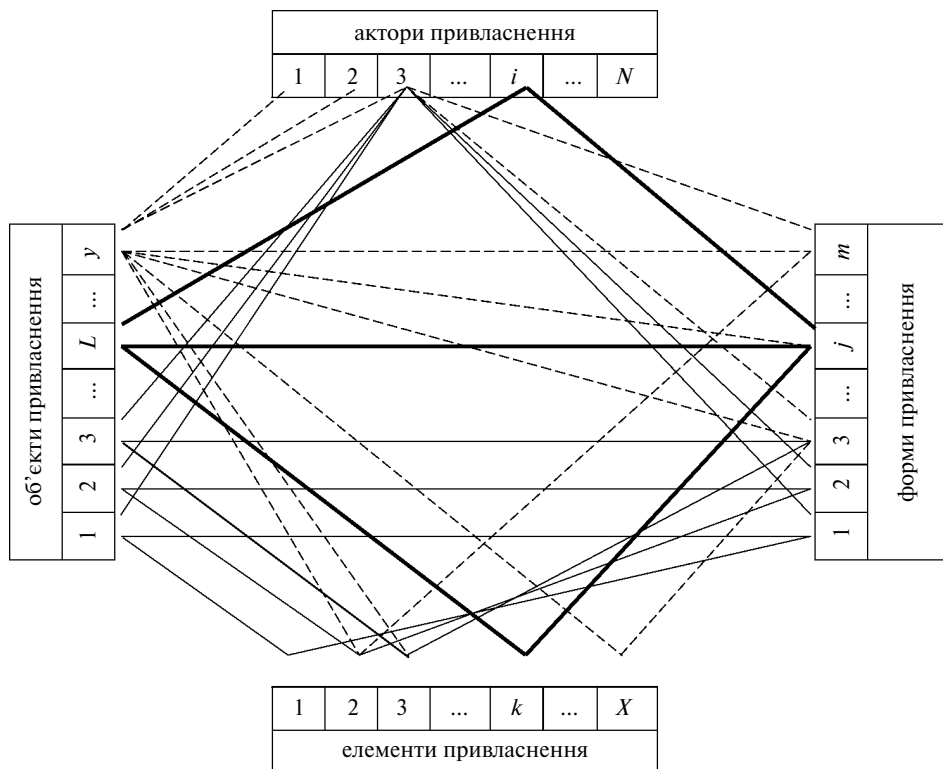

Рис. 1. Схема мережі привласнення

Таким чином, сучасне привласнення має ознаки складної системи мережевого типу, що самоорганізується. Важко сумніватися в тому, що кожний елемент останньої, у свою чергу, є складною підсистемою.

Наведені загальні положення потребують відповідної конкретизації у темі статті. З урахуванням визнаної зумовленості певного соціально-економічного укладу адекватним типом, видом, формою привласнення позначимо їх склад. Основні *типи* привласнення (суспільний, індивідуальний і змішаний) включають цілком певні *види* привласнення. У складі *суспільного* типу важливо виокремити груповий, колективний, клановий, корпоративний і загальнонародний види;

* Для зручності викладу надалі використовуватимемо концепт-агрегат “атрибути привласнення”, до складу якого включаються актори, об'єкти, зв'язки акторів, зв'язки об'єктів, зв'язки акторів і об'єктів, типи, види, форми та елементи привласнення.

у складі *індивідуального* — індивідуумний, особистий, персональний та приватний; у складі *змішаного* — владно-власницький, колективно-особистий, колективно-приватний та ін. Вельми значущими в сучасній економіці є трудовий і нетрудовий підвиди приватного виду привласнення. Перший утворює основу дрібно-товарного укладу, останній — приватнокапіталістичного.

На відміну від видів, *форми* привласнення (державна, муніципальна, кооперативна, акціонерна та ін.) є більш рухливими і менш "прив'язаними" до відповідних видів. Наприклад, акціонерна форма може презентувати колективний, нетрудовий, колективно-приватний та інші види (підвиди) привласнення. *Державна* форма може слугувати вираженням і реалізацією різних типів, видів, форм привласнення та їх поєднань *. Так, державна форма капіталістичного виду привласнення (ДФКв) передбачає держкапіталістичне привласнення об'єктів. Поряд з цим у подальшому викладі знадобляться "контекст і текст" владно-власницького (ВВ), особистого (О), приватнотрудового (трудоного) (ПТ), приватнокапіталістичного (ПКап), колективного (Кол) і загальнонародного (загальнонаціонального) (Загн) привласнення.

Держава — актор, що не є якимось неподільним монолітом. Це *агрегований* актор, що включає кілька взаємозалежних груп субакторів. Основні з них — соціально-економічна і функціональна. У *соціально-економічному* відношенні держава виступає одночасно: 1) сукупним капіталістом (СК) — об'єднанням, осередком представників капіталістів-підприємців; 2) відносно самостійним капіталістом-підприємцем (СмК) — державою-капіталістом; 3) сукупним найманим працівником (СНП) — об'єднанням, осередком представників найманих працівників; 4) відносно самостійним найманим працівником (СмНП) — державою — найманим працівником суспільства та (або) капіталіста (капіталістів); 5) сукупним дрібним буржуа (СДБ) — об'єднанням представників дрібної буржуазії; 6) сукупним колективним власником (СКол) — об'єднанням представників колективних власників; 7) сукупним регіонально-територіальним власником (СРТ) — представником регіонально-територіальних спільнот; 8) представником усього суспільства (ПС).

З певною мірою умовності в складі *функціональної* групи можуть бути виокремлені такі субактори: *законодавці* (З) — законодавча гілка державної влади, її складові та представники; *виконавці* (В) — виконавча гілка, її окремі складові та представники; *судді* (С) — судова система, її окремі підсистеми і представники; *чиновники* (Ч) — співробітники органів державної влади та місцевого самоврядування; *силовики* (Сил) — армія, міліція, прокуратура тощо, їх відокремлені підроз-

* Так, дослідження показують [10], що історично вперше *державна* власність виникла як форма влади-власності, а конкретніше — особисто-персонально-корпоративно-кланове привласнення. Ця форма відповідає конфедеративному устрою ранньої держави на етапі централізації стародавніх цивілізацій. На цьому самому етапі умовам федералізації державного устрою відповідає персонально-особисто-корпоративно-клановий вид привласнення. На етапі вищої централізації, в умовах деспотії утверджується персонально-корпоративно-кланово-особисте привласнення. На етапі децентралізації стародавнього цунобра федералізація державного устрою пов'язана з утвердженням персонально-особисто-приватно-корпоративно-кланового виду привласнення, а подальша конфедералізація — з перемогою персонально-особисто-приватно-кланово-корпоративного виду привласнення. Як бачимо, в епоху перших цивілізацій державна форма привласнення відіграла роль форми вираження та реалізації різних видів привласнення, що змінювали один одного.

діли та представники; *бюджетники* (Б) – окремі працівники і групи працівників організацій та установ бюджетної сфери.

Найбільш значущими *недержавними акторами* є капіталісти (Кап), наймані працівники (НП), дрібні буржуа (ДБ), колективи – власники підприємств (Кол), регіонально-територіальні спільноти (РТ), суспільство в цілому (С), клани (Кл) і корпорації (Крп) *.

Державні та недержавні актори можуть бути як економічними, так і неекономічними. Нас цікавлять, насамперед, *економічні* актори. Їх склад науці добре відомий. В укрупненому вигляді він може бути представлений *нано-* (окремий індивідум), *мікро-* (фірма, домашнє господарство), *мезо-* (галузь, міжгалузевий комплекс, регіон), *макро-* (національна економіка, її окремі сфери, держава) і *мегаакторами* (ТНК, міждержавні та наддержавні формування).

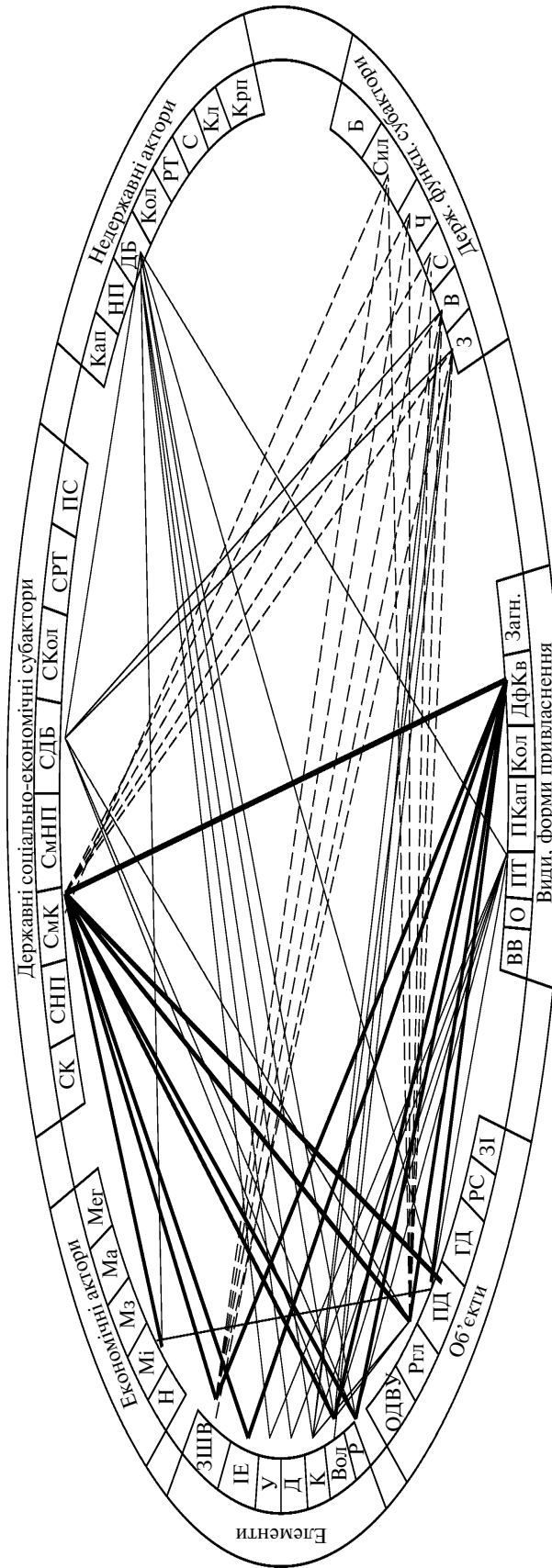
Не менш численними є і *об'єкти* привласнення. Їх диференціація або дезагрегування можуть здійснюватися за різними *критеріями*. Найбільш значущими вважаються два: матеріально-речовий зміст об'єкта і його роль у процесі діяльності. Відповідно до першого критерію, зазвичай виокремлюють два класи (матеріальні та нематеріальні), а відповідно до другого – п'ять класів (умови, процеси, засоби, предмети та результати діяльності) об'єктів. Нас цікавить привласнення конкретних, змішаних ** об'єктів: 1) державної влади та управління (ДВУ), які необхідні державі для виконання її виняткових функцій; 2) регуляторних (Ргл), використовуваних державою для реалізації завдань економічної політики та ринкового регулювання; 3) підприємницької діяльності (ПрДн); 4) господарської (але не підприємницької) діяльності; 5) робочої сили підприємців і найманих працівників (РС); 6) знань та інформації (ЗІ).

Конкретизовані атрибути привласнення дозволяють перейти від абстрактної схеми мережі привласнення (див. рис. 1) до її прикладної форми – *еліпса привласнення*, за якого можна моделювати основні зв'язки між атрибутами (субатрибутами), що дає новий привід для роздумів про “анатомію” привласнення.

На рисунку 2 представлено фрагмент однієї з теоретичних моделей *держкапіталізму в широкому сенсі, тобто багатокладної економіки з домінуванням держкапіталістичного укладу*. Різними лініями позначено найхарактерніші групи зв'язків основних атрибутів привласнення. *Перша* група зв'язків маркована лініями самого еліпса. *Зовнішня* лінія маркує зв'язки агрегованих атрибутів привласнення (наприклад, державні соціально-економічні субактори – недержавні актори; недержавні актори – державні функціональні субактори; державні соціально-економічні субактори – економічні актори – елементи привласнення); *середня* лінія – зв'язки субатрибутів, тобто дезагрегованих атрибутів (наприклад, сукупні капіталісти (СК) – мегаекономічні актори; об'єкти підприємницької діяльності (ПрДн) – приватнокапіталістичне (ПКап) при-

* Тут і далі йдеться про владно-власницькі клани (ВВ-клани) і владно-власницькі корпорації (ВВ-корпорації). Специфіка владно-власницького кланового і корпоративного привласнення не може не відображати відмінності клану та корпорації. Сутнісною якістю клану є кровна спорідненість його членів, а корпорації – станова і (або) професійна єдність. Через це порядок і обсяг владно-власницького персонального привласнення об'єктів визначаються кровно-родинним статусом особи в першому випадку і станово-владно-професійними – у другому.

** Таких, які можуть володіти рядом властивостей різних класів об'єктів.

Рис. 2. Фрагмент моделі багатокладної економіки з домінуванням держкапіталістичного укладу

Умовні позначення: *державні соціально-економічні субактори*: СК – сукупний капіталіст, СНП – сукупний найманий працівник, СМК – самостійний капіталіст, СМНП – самостійний найманий працівник, СДБ – сукупний дрібний буржуа, СКол – сукупний колективний власник, СРТ – сукупний регіонально-територіальний власник,

недержавні актори: Кап – індивідуальні капіталісти, НП – наймані працівники, ДБ – дрібні буржуа, Кол – колективи, РТ – регіонально-територіальні спільноти, С – суспільство у цілому, Кл – клани, Крп – корпорації;

державні функціональні субактори: З – законодавці, В – виконавці, С – судді, Ч – чиновники, Сил – силовики, Б – бюджетники; *види, форми привласнення*: ВВ – владно-власницька, О – особиста, ПП – приватногрудова, ПКол – приватнокапіталістична, Кол – колективна, ДФКв – державна форма капіталістичного виду, Загн – загальнонародна (загальнонаціональна);

об'єкти: ОДВУ – об'єкти державної влади та управління, Ргл – регулятори, ПД – підприємницької діяльності, ГД – господарської діяльності, РС – робоча сила, ІЕ – елементи;

Р – розпорядження, Вол – володіння, К – користування, Д – привласнення доходу від об'єкта, У – управління, ІЕ – імунітет від експропріації, ЗШВ – заборона на шкідливе використання;

економічні актори: Н – нано, Мі – мікро, Мз – мезо, Ма – макро, Мег – мега.

власнення; *внутрішні* лінії – зв'язки субатрибутів даного атрибута між собою (наприклад, зв'язок державних соціально-економічних субакторів між собою; зв'язки недержавних акторів між собою) *. Зв'язки першої групи значною мірою є потенціальними та опосередкованими, а їх актуалізація передбачає цілком певні умови.

Зв'язки *другої* групи (тонкі лінії на рисунку 2) більш актуалізовані й конкретизовані. Йдеться про те, що цілком певні актори (субактори) є акторами певних елементів певних видів (форм) привласнення цілком конкретних об'єктів. Так, дрібна буржуазія (ДБ), представлена в державі субактором “сукупний дрібний буржуа” (СДБ), як правило, є мікроекономічним актором більшості елементів (розпорядження, володіння, користування, право на дохід, управління) приватнотрудового привласнення об'єктів підприємницької діяльності. Державний соціально-економічний субактор “сукупний дрібний буржуа” може бути актором окремих елементів (субелементів), наприклад, володіння та користування, регуляторних об'єктів (Ргл), і впливати на делегування зазначених елементів деяким державним функціональним субакторам (наприклад, законодавцям і виконавцям). У просторі еліпса привласнення можуть бути позначені й інші подібні зв'язки, які модерзовані іншими державними субакторами, недержавними та економічними акторами, але таке позначення зробить рисунок нечитабельним.

Третя група зв'язків (жирні лінії на рисунку 2) ілюструє експансію держкапіталістичного привласнення на інші види (форми) привласнення, в даному випадку – на приватнотрудове. Як бачимо, державний соціально-економічний субактор “самостійний капіталіст” (СмК) як макроекономічний актор за допомогою регуляторних об'єктів поширює свій вплив на об'єкти підприємницької діяльності, що привласнюються дрібною буржуазією (зокрема, закріплює за собою деякі субелементи розпорядження та володіння останніми, частину доходу від їх функціонування, забезпечуючи при цьому імунітет від їх експропріації та заборону на їх шкідливе використання). Подібним чином у просторі еліпса привласнення можуть бути позначені зв'язки, що відображають експансію інших державних субакторів, а також недержавних акторів привласнення.

Зв'язки *четвертої* групи (пунктир на рисунку 2) маркують делегування державними соціально-економічними субакторами, недержавними та економічними акторами державним функціональним субакторам деяких елементів різних видів (форм) привласнення різних об'єктів.

У розглянутому прикладі державний соціально-економічний субактор “самостійний капіталіст” закріплює за законодавцями, виконавцями, суддями, чиновниками і силовиками певні субелементи розпорядження, володіння, права на дохід, елементи “імунітет від експропріації” і “заборона на шкідливе використання” приватнотрудового привласнення об'єктів підприємницької діяльності **, а

* Будь-який агрегований атрибут може розглядатись як результат взаємодії його субатрибутів. Якщо атрибут є складною або надскладною системою, то неминучою є синергія зазначеної взаємодії. Отже, атрибут являє собою щось більше, ніж сума його субатрибутів. На рисунку 2 цей ефект синергії не відображено.

** Для полегшення сприйняття на рисунку 2 подано тільки зв'язки, що відображають закріплення елемента “заборона на шкідливе використання”.

також наділяє зазначених функціональних субакторів володінням і використанням регуляторних об'єктів.

Як бачимо, на рисунку 2 представлений лише один фрагмент моделі багатокладної економіки з домінуючим держкапіталізмом. Відображення непозначених зв'язків між багатьма акторами і субакторами, видами, формами та об'єктами привласнення передбачає побудову додаткових фрагментів. Утім, вже викладене дає уявлення про той теоретико-прикладний інструментарій, який використовується в подальшому аналізі стану та необхідної трансформації національної мережі привласнення.

Список використаної літератури

1. Гець В.М. Інституційна обумовленість інноваційних процесів у промисловому розвитку України // Економіка України. — 2014. — № 12. — С. 4–19.
2. Ленін В.І. Повне зібрання творів. — Т. 43. — 530 с.
3. State Capitalism. Special report // *The Economist*. — 2012. — January 21.
4. Кондратьев В.Б. Государственный капитализм на марше [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.perspektivy>.
5. Радьгин А., Симачев Ю., Энтов Р. Государство и разгосударствление: риски и ограничения "новой приватизационной политики" // Вопросы экономики. — 2011. — № 9. — С. 4–26.
6. Дмитриева О.Г. Особенности управления государственной собственностью в Российской Федерации // Российский экономический журнал. — 2013. — № 2. — С. 30–46.
7. Ленін В.І. Повне зібрання творів. — Т. 45. — 698 с.
8. Экономическая энциклопедия. Политическая экономия. — В 4 т. — Т. 1 ; [гл. ред. А.М. Румянцев]. — М. : Советская Энциклопедия, 1972. — 560 с.
9. Политическая экономия : словарь ; [под ред. О.И. Ожерельева и др.]. — М. : Политиздат, 1990. — 607 с.
10. Тарасевич В.Н. Экономико-теоретическое знание: универсальные императивы, гипотезы, опыты. — М. : ТЕИС, 2013. — С. 239–296.

References

1. Heyets V.M. *Instytutsiina obumovlenist' innovatsiinykh protsesiv u promyslovomu rozvytku Ukrainy* [Institutional conditionality of innovative processes in Ukraine's industrial development]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2014, No. 12, pp. 4–19 [in Ukrainian].
2. Lenin V.I. *Povne Zibrannya Tvoriv* [Complete Collection of Works], Vol. 43 [in Ukrainian].
3. State Capitalism. Special report. *The Economist*, January 21, 2012.
4. Kondrat'ev V.B. *Gosudarstvennyi kapitalizm na marshe* [State capitalism in the movement], available at: <http://www.perspektivy> [in Russian].
5. Radygin A., Simachev Yu., Entov R. *Gosudarstvo i razgosudarstvlenie: riski i ogranicheniya "novoї privatizatsionnoi politiki"* [State and denationalization: risks and limitations of the "new privatization policy"]. *Voprosy Ekonomiki – Questions of Economy*, 2011, No. 9, pp. 4–26 [in Russian].
6. Dmitrieva O.G. *Osobennosti upravleniya gosudarstvennoi sobstvennost'yu v Rossiiskoi Federatsii* [Peculiarities of the management of state's property in the Russian Federation]. *Ross. Ekon. Zh. – Russ. Econ. J.*, 2013, No. 2, pp. 30–46 [in Russian].

7. Lenin V.I. *Povne Zibrannya Tvoriv* [Complete Collection of Works]. Vol. 45 [in Ukrainian].

8. *Ekonomicheskaya Entsiklopediya. Politicheskaya Ekonomiya, v 4 t. T.1, gl. red. A.M. Rumyantsev* [Economic Encyclopedia. Political Economy, in 4 vol.], edited by A.M. Rumyantsev. Moscow, Sov. Entsikl., 1972, Vol. 1 [in Russian].

9. *Politicheskaya Ekonomiya, pod red. O.I. Ozherel'eva i dr.* [Political Economy], edited by O.I. Ozherel'ev et al. Moscow, Politizdat, 1990 [in Russian].

10. Tarasevich V.N. *Ekonomiko-Teoreticheskoe Znanie: Universumnye Imperativy, Gipotezy, Opyty* [Economic-Theoretic Knowledge: Universum Imperatives, Hypotheses, and Experiments]. Moscow, TEIS, 2013, pp. 239–296 [in Russian].

*Стаття надійшла до редакції 12 січня 2015 р.
Закінчення статті – в наступному номері журналу.*
